

ПРАЦА БЕЛАРУСКІХ ПРАЗАІКАЎ НАД МОВАЙ І СТЫЛЕМ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ

Не менш за паэтаў працуюць над слоўным увасабленнем сваіх творчых задум і беларускія празаікі. Так, напрыклад, раман К.Чорнага “Пошукі будучыні” пры жыцці пісьменніка не быў апублікаваны, а ў васьмітомным Зборы твораў празаіка надрукаваны ажно тры варыянты першага раздзела першай часткі твора. Спашлёмся толькі на два ўрыўкі, якія паказваюць на вялікую ўвагу К. Чорнага да слова, словазлучэння, сказа, увогуле суцэльнага выказвання [1]:

1. –Твой конь вельмі стары, я яму ў зубы глядзеў. Дзіва, што ён такі худы, у яго жаваць няма чым.

– І твой худы, – адказала (II варыянт – сказала) яна.

– Але ён (II, III – мой) малады, яму ўсяго пяць год. Ён здарожаны.

Калі яму даць харч і спакой (II, III – не прыціскаць лішне з работаю), то я б яго на ляльку вырабіў бы. (К. Чорны, VI, 14, 475) [2].

У другім і трэцім варыянце гэты ўрываек заключаецца аўтарскай мовай: “Разам з гэтай фразай скончылася і сьнеданне, і пайшлі садзіцца на воз”. (Там жа).

2. I варыянт: “Калі ж малады фурманшчык увайшоў у хату, ён убачыў, што немец ляжыць на тым жа месцы, а Волечка поіць яго з лыжкі малаком. Салдат сядзіць у одуме, фельчар пільна прыглядаецца да немца”. (К. Чорны, VI, 15).

II варыянт: “Калі ж малады фурманшчык увайшоў у хату, ён убачыў, што немец ляжыць на тым жа самым месцы, а Волечка поіць яго малаком, і поўна хата людзей, не прабіцца. Сумлічан найшло ў хату гэтулькі, колькі яна магла ўмясціць у сабе. Насыходзіліся не толькі суседзі, але і з самых далёкіх хто меў час. Хто разглядаў немца, а хто даваў парады, чым яго лячыць, хто ўспамінаў, як раз “у Танежычах старога Бранавіцкага было так скруціла, таксама як гэтага, што ледзьве адхалі. Спірытусам церлі”. Сумлічанкі ўздыхалі, божкалі, некаторыя выціралі вочы, і ўсе з вялікім спачуваннем глядзелі на немца. Адна жанчына стаяла сярод усіх як аслупяная і ўсё гаварыла:

– Небарак гэты чалавек. Гэта ж падумаць! У чужой старане, адзін сярод незнаёмых людзей, ды яшчэ ў палоне, узяў ды і захварэў. Каб бог даў ён хаця ачуняў.

Салдат сядзеў у одуме, а фельчар пільна прыглядаўся да немца, але спаміж гэтым сваім медыцынскім заняткам, ён кідаў вачыма туды, дзе было густа людзей, і відно было, што ён тут усіх ведае”. (К. Чорны, VI, 457–476).

III варыянт: “Калі ж малады фурманшчык увайшоў у хату, ён убачыў, што немец ляжыць на тым жа самым месцы, а Волечка поіць яго малаком, а ў хаце поўна людзей, не прабіцца. Сумлічан найшло ў хату гэтулькі, колькі магла яна ўмясціць у сабе. Насыходзіліся не толькі суседзі, але і з іншых вуліц – хто меў час, той і прыйшоў. Адзін разглядаў немца, другі даваў парады, чым яго лячыць, трэці ўспамінаў, як ... і г.д., як у II варыянце”. (К. Чорны, VI, 475–476).

З працытаванага відаць, што К.Чорны спачатку запісваў невялікія тэксты (як бы “голыя” думкі), потым пашыраў іх (звычайна элементамі кніжна-пісьмовага маўлення, у іншых выпадках дыялогам) і затым шліфаваў. У першым урыўку гэта дасягаецца нязначнымі заменамі слоў і выразаў, у другім – толькі, можна сказаць, рэканструкцыяй тэксту.

Як і К.Чорны, П.Галавач быў надта патрабавальны да моўнага ўвасаблення сваіх творчых задум. Аднак у адрозненне ад свайго настаўніка ён спрашчаў як “сваё” (аўтарскае), так і “чужое” (дзеяных асоб) маўленне. Напрыклад, яго раман “Праз гады” ў першым выданні (1935 г.) складаўся з 431 стар., а ўжо праз год, у другім – 395 стар. Калі параўнаем нават пачатак рамана 1935 г. з 1936 г., то ўбачым, што П.Галавач значна скараціў свой твор. У 1935 г. раман пачынаўся так: “Раніцою дзевятага мая тысяча дзевяцьсот трынаццатага года ў аўдыторыях Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, на Васільеўскім востраве, стала вядомым, што ноччу скончыў самагабствам студэнт Кулікоўскі. І гэтым жа ранкам, у пару, калі да ўніверсітэта дайшлі першыя весткі пра самагабства Кулікоўскага, на пляцы каля Ісакіеўскага сабора адбылася сустрэча хлапчука-газетчыка з юнаком год дзевятнаццаці-дваццаці, апранутым у лёгкае студэнцкае паліто.

Было без сямі хвілін дзесяць, калі студэнт прыйшоў на пляц. Халаднаваты... пад масіўныя дахі. Тады, спяшаючыся, збег уніз, каб пераняць яго. Газетчык, бачна, студэнта ведаў даўно ўжо, бо адразу ж як толькі крануў яго за плячо, спыніўся і, ветліва ківаючы да яго галавою, падаў свежы нумар газеты.

– Я да цябе, браток, па справе. Вазьмі гэтую запіску і абавязкова сёння ж да полудня перадай.

Хлапчук узяў ад студэнта запіску, патрымаў яе нейкі час перад вачыма, чытаючы адрас, а тады асцярожна паклаў у кішэню.

– Каханку Лашу я ўраз знайду, – хлапчук шырока і па-дзіцячаму хітравата ўсміхнуўся. – Я не толькі Галадай, я і ўвесь Васільеўскі востраў, як сваю далонь ведаю, а на Галадаі я рос <...> Для вас я ўсё зраблю. Ды на каго на каго, а на Ваську Мілоўскага палажыцца можна.

Ён зусім ужо сур’ёзна зірнуў на студэнта і на прашчанне кіўнуў галавою.

– Бывайце.

А цяпер пяць хвілін студэнт пешшу ішоў па Неўскаму праспекту. Ён меў намер пайсці ў публічную бібліятэку, што на Неўскім, на вуглу Садовай, а газетчык крочыў да моста, які злучаў горад з Васільеўскім востравам. У гэты ж час у даўгіх і гулкіх калідорах ўніверсітэта сходзіліся купкамі студэнты і горада, запальчыва дыскутавалі аб прычынах, якія штурханулі Кулікоўскага на самагабства”.

У 1936 г., а затым і ў 1958, 1984 гг. гэты ўрываек стаў такім: “Раніцою дзевятага мая 1913 года ў аўдыторыях Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, на Васільеўскім востраве, дазналіся пра самагабства студэнта Кулікоўскага. І гэтай жа парой на пляцы, каля Ісакіеўскага сабора, юнак год дзевятнаццаці – дваццаці, апрануты ў студэнцкае паліто, перадаў хлапчуку-газетчыку запіску для сваёй знаёмай, якая жыла на Галадаі.

Было блізка ля дзесяці гадзін, калі студэнт прыйшоў на пляц. Халаднаваты паўночна-заходні вецер і дробны, непрыкметны, і таму асабліва дакучлівы дождж загналі студэнта пад масіўныя дахі каланады сабора, дзе ён і стаяў, аж пакуль не змеціў газетчыка. Тады, спяшаючыся, збег уніз, прывітаўся з хлапчуком, кіўнуўшы яму галавою, і перадаў у ягоныя рукі запіску. Хлапчук узяў запіску, патрымаў яе перад вачыма, чытаючы адрас, і асцярожна паклаў сабе ў кішэню. А яшчэ

цераз пяць хвілін хлапчук крочыў у напрамку да маста, які злучае горад з Васільеўскім востравам, а студэнт ішоў Неўскім праспектам у публічную бібліятэку, што на рагу Садовай. Акурат у гэтую пару ў калідорах універсітэта пачыналіся гарачыя спрэчкі аб прычынах, якія штурханулі Кулікоўскага на самагубства, але наш студэнт пра смерць Кулікоўскага яшчэ не ведаў і, нават больш таго, спадзяваўся абавязкова сустрэць яго ў бібліятэцы”.

Аповесць П.Галавача “Спалох на загонах” яшчэ пры жыцці пісьменніка вытрымала пяць выданняў. І ва ўсіх былі тыя або іншыя дапрацоўкі і перапрацоўкі, як з боку аўтара, так і з боку рэдактараў. Цікава, што “Уступ” аповесці паступова скарачаўся, а ў Зборы твораў 1958 г. зусім апушчаны. Логіка скарачэнняў відаць з наступнага:

“Было:

Вечны смутак, туга вечная і распач.

Угары над зямлёю плывуць, занятыя толькі самі сабою, мутныя хмары. Яны, то збіраюцца густой талакою, то разьбягаюцца па яго неабсяжным прасторы і, апранутыя ў сьветлыя вопраткі, блудзяць па ім бязмэтна; то шчыльна сыйдуцца дзесьці за небасхілам і тады сунуцца адтуль мутнай цёмнай сьцяною па-над зямлэй, злосна грывяць і шыбаюць у смаглае цела зямлі вострыя стрэлы маланак” (1930 г.) і

“Было:

вечны смутак, туга вечная і распач...

Угары над зямлёю плывуць, занятыя толькі самі сабою, мутныя хмары. Яны то збіраюцца густой талакою, то разьбягаюцца па яго неабсяжным прасторы неба і, апранутыя ў сьветлыя вопраткі, вандруюць па ім сьцяною, злосна грывяць і шыбуюць у асьмяглае цела зямлі вострыя стрэлы маланак” (1932 г.);

“Угары над зямлёю плывуць... *далей, як і ў 1932 г.*” (1933 г.).

На жаль, у 1958 г. быў апушчаны ўвесь уступ, дзе раней змяшчалася арыгінальная “сумесь” аўтарскага і “чужога” маўлення, зварот да чытача ў форме займеннікаў 2-ой і 3-й асоб адзіночнага ліку: “– Ха-ха-ха! – рагочуць яны (страшыдлы. – М.А.) у твар чалавеку. Ты зусім змарыўся, ты хочаш хоць крышачку адпачыць? Добра, адпачні, паслухай як іграюць музыкі. Чуеш гэты жалобны марш? Гэта табе, там успомнілі цябе сёньня. А гэта струны віолёнчэлі так плакліва выкрываюць мэлэдыю чарльстону. А гэта ўжо ня музыка, гэта зьвіняць келіхі і кубкі з-пад выпітага віна і рагочуць здаволеныя тваёю пакорлівасьцю, п’яныя ад радасьці і віна, шчасьлівыя людзі.

Ты спыніўся? Табе спадабалася гэта, ці мо зайдросьціш ты іхнай радасьці і іхнаму шчасьліваму існаваньню? Ну, не, гэта табе нельга. Ты не павінен пра гэта думаць. Твая ўвага павінна быць тут уся цалкам, каб яны мелі мажлівасць піць віно, радавацца жыцьцю і слухаць музыкаў. Дык ідзі-ж, ідзі, бо там злуюць, што ты сьцішыў крокі.

Ты ня хочаш? Ха-ха-ха! Які ён дзіўны, ён захацеў паслухаць музыкаў, захацеў сапраўднага адпачынку і захацеў падумаць пра сваю сям’ю.

Ты памятуеш сваю хату? У ёй няма памосту і працякаюць дах і столь. Праз шчыліны ў вокнах пралазіць у хату з ветрам мяцеліца. Бр-р-р... Як сьцюдзёна ў тваёй хаце. І як яна за гэтыя два гады апусьцела. Вось толькі на печы, на астылай чарэні нешта скурчылася, захаваўшыся ў рызьзё. Да гэта-ж тваё дзіця, твой самы меншы сын. У яго счарнелыя тонкія ногі і рукі і праз меру тоўсты жывот. Яно нешта гавора. Чуеш? Гэта яно гукае маці, просіць есьці. Але маці няма ў хаце. Яна, вась тая, бачыш у парванай, лаплянай сьвітцы жанчыну, стаіць ля парогу ў хаце багатага суседа. Сьлязьлівымі, упалымі вачыма пазірае яна на суседаў стол і працягваючы дрыжачую руку просіць для дзіцяці хоць маленькую скібачку хлеба.

Табе шкода іх? Ты хочаш пайсьці адсюль, каб ратаваць сына і жонку? Ха-ха-ха! Дзівакі!" (1930, 1933 гг.).

Тытанічную працу над раманам-эпапеяй "Векапомныя дні" (у чатырох кнігах-тамах, больш за 1300 стар. у апошнім Зборы твораў) паказаў М.Лынькоў. Першы варыянт эпапеі ствараўся амаль 15 гадоў, пачынаючы з 1942 г. І назва твора мае сваю гісторыю: спачатку была "Навальніца", потым – "Кроў за кроў", далей – "Смерць за смерць" і толькі пасля – "Векапомныя дні". У "Каментарыях" да твора ў акадэмічным васьмітомным зборы твораў М.Лынькова адзначаецца: "Аналітычная зверка тэксту выявіла, што ў параўнанні з рукапісам у першай часопіснай публікацыі ёсць значныя скарачэнні, а ў выданні 1951 г. (асобнае выданне першай кнігі, чатыры часткі яе складаюць першы том, тры наступныя – другі том (акрамя скарачэнняў маюць месца і асобныя ўстаўкі)". Далей указваецца, што вельмі істотная аўтарская праўка, разам з удакладненнем кампазіцыі (маюцца на ўвазе толькі арыгінальныя выданні), была зроблена ў першым томе (1958 г.) у сувязі з завяршэннем рамана, У гэтым жа выданні (1958 г.) "улічана і аўтарская дапрацоўка папярэдніх выданняў (у тым ліку і на рускай мове)".

Больш істотна перапрацаваны раман у першым чатырохтомным Зборы твораў (1968 г.). Калі параўнаць усе выданні твора з яго рукапісам, то ўслед за ўкладальнікамі васьмітомніка працу пісьменніка над эпапеяй сапраўды можна называць творчым подзвігам. І нават не ўлічваючы, што М.Лынькоў пастаянна "габляваў" свой твор, скарачаў яго ўсё больш і больш (напрыклад, змест "першай кнігі", якая выйшла ў 1951 г., склаў 750 стар., а змест першых дзвюх кніг, што ўвайшлі ў IV том 8-томніка, умясціўся ўсяго ў 620 стар. значна меншага фармату).

Пісьменнік быў надзвычай уважлівы да кожнага слова, словазлучэння, сказа, звышфразавыага адзінства.

Праца М.Лынькова над мовай рамана-эпапеі не спынялася да самых апошніх дзён жыцця пісьменніка. Асабліва ён строга адносіўся да асобнага слова ў мастацкім тэксце. Так, выпускаючы ў свет свой твор у 4-х тамах, аўтар папраўляе тэкст з самых першых абзацаў: "хлапец" становіцца "хлопцам", "поблізу" – "паблізу", "праменілася" – "прамянілася" і г.д., таксама пісьменнік "ваюе" са шматслоўем і дзеепрыметнікамі: выраз "стогны рабіліся мацнейшымі" замяняе на "стогны мацнелі", "віз прасвірчэўшых ашкалёпкаў" – на "віз ашкалёпкаў" і шмат інш. І далей (у 1958, 1968, 1969 гг.) М.Лынькоў не пакідае шліфаваць слова, словазлучэнне, сказ: замест "змытыя з нізкіх берагоў ахапкі скошанай асакі" ў другім абзацы выдання 1968 г. сустракаем "знесеныя...", "у другі раз" – "у іншы раз", "добра скончылася" – "добра абышлося", "з пагрознымі выкрыкамі" – "з лаянкай", "падаў" – "правальваўся" і шмат інш.[3].

У Беларускай нацыянальнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва знаходзіцца раман І.Шамякіна "Глыбокая плынь", выдадзены ў 1949 г. Аб'ём твора – 306 старонак і амаль на кожнай з іх папраўкі аўтара. 24 стар. напісаны занова і паддзены як устаўкі да тых ці іншых мясцін рамана. Напрыклад, устаўка да 193 стар. твора складаецца з 11 рукапісных лістоў. У архіве-музеі захоўваецца і першы варыянт гэтай устаўкі, у якой налічвалася 14 стар.[4]

Цікава адзначыць, што ва ўказаным выданні на стар. 192 было:

"Алена стэрылізавала хірургічны інструмент. Тацяна нахілілася над печкай, выкруціла падол плацця.

"Лена, спіш? У цябе-ж усё ўжо кіпіць", – хацела было клікнуць яна, але раптам пачула за перагародкай яе голас:

– Я не веру табе больш. І ніколі не паверу. Можаш не гутарыць са мной аб гэтым. Ты абмануў мяне раз – і гэта досыць.

У адказ ёй голас Нікалая:

– Лена, у нашым становішчы нельга не верыць чалавеку. Я не затым ляцеў сюды, каб абманваць цябе.

– Ты ляцеў не да мяне.

– Так. Я ляцеў не да цябе. Я нават і не думаў сустрэць цябе тут. Хоць аб табе я думаў увесь час. Я ляцеў змагацца за родны край, помсціць ворагу...”

І Шамякін закрэслівае прыведзены ўрываў і піша прама на кніжнай старонцы адзін абзац: “Тацяна паставіла сцерылізаваць хірургічны інструмент, выціснула падол плацця і стала ў расчыненых дзвярах, зноў прыслухалася. Шумеў дождж. У канцы лагера ціха перагукваліся вартавыя”, а потым закрэслівае ўсю 193 стар. (дыялог Лены і Мікалая) і замест яе робіць згаданую ўстаўку. У першым і другім варыянтах устаўкі размова Лены і Мікалая адбываецца не ў пакоі, а “на прыродзе” (на балодзе ў час адказнага задання).

Аўтарскай рукою закрэслены наступны дыялог:

– “Ухадзі, Нікалай. Зараз, магчыма, паміраюць нашы сябры, а табе нібы і справы да гэтага няма. Чаму ты не пайшоў з імі? – сурова спытала яна.

– Я застаўся па загаду камандзіра і камісара брыгады, – ужо іншым голасам адказаў Нікалай і, памаўчаўшы, дадаў: – Добра, я больш ніколі не буду гутарыць з табой аб гэтым. Ніколі!”

– У першым варыянце ўстаўкі размова выглядае так:

– “Слухай, Лена. Давай паспрабуем разабрацца ў нашых адносінах. Два месяцы, як я прыляцеў, і ўсё не магу зладзіць цябе, каб пагутарыць адзін на адзін.

– І рашыў зрабіць гэта зараз?

– Так.

– Не трэба, Нікалай, – папрасіла яна.

– Я не магу. Праз хвіліну, магчыма, будуць паміраць нашы людзі?

– У тым ліку, магчыма, і мы... Але, калі ўвесь час думаць толькі аб смерці – значыцца не верыць у жыццё. А я веру... І ў сваё (закр.) шчасце я (закр.) веру. Слухай, Лена, у нашым становішчы нельга не верыць чалавеку. Ды я ніколі ў жыцці нікому не схлусіў, ніколі не ашукаў, – ты ведаеш гэта. (Закрэслена, пачынаючы ад “у нашым...” і канчаючы “...гэта”). Мне здаецца мы вінаваты аднолькава ўдвух. Ты пагарачылася. Гэты нягоднік Сяргею нахлусіў табе ў пісьме...

“Аб чым ён гаворыць? Які Сяргею?” – падумала Алена, слухаючы ўсё часцейшыя і часцейшыя ўдары сэрца.

– Тады паміж намі нічога, нічога не было. Мы проста былі добрымі сябрамі і ні аб чым другім нават і не думалі... Мы былі ў адной падгрупе, работалі з адным апаратам.

“З кім?” – хацела была спытаць Алена, але стрымалася.

– Але калі ты перастала пісаць, калі ты не адказала на сем маіх пісем...”

У другім варыянце ўстаўкі дыялог такі:

– “Слухай, Алена, давай, урэшце, паспрабуем разабрацца ў нашых адносінах. Вось ужо два месяцы, як я прыляцеў, і ўсё не магу пагаварыць з табой адзін на адзін.

– І вырашыў зрабіць гэта тут, зараз?

– Ці не ўсёадно дзе.

– Не, не ўсёадно. Я магу гаварыць аб гэтым. Цераз мінуту, магчыма, (слова “магчыма” закр., а замест яго: “мога здарыцца”) будуць паміраць нашы людзі...

– Магчыма, і мы... Але калі думаць толькі аб смерці – значыцца не верыць у жыццё, у перамогу. А я веру... У шчасце веру, у наша шчасце, Лена... Чаму ты не адказала на сем маіх пісем, Лена?”

Гэты варыянт увайшоў і ў абодва Зборы твораў пісьменніка з нязначнымі зменамі: “Усё адно”, “праз хвіліну”, “пісьмаў” замест “усеадно”, “цераз мінуту”, “пісем” [5].

Другі раман І.Шамякіна “Крыніцы” – вынік немалой працы аўтара над моўна-выяўленчымі сродкамі. Назва таксама прыйшла не адразу: спачатку – “Настаўнікі”, потым – “Сталасць”, а за імі толькі – “Крыніцы”. Рукапіс і машынапіс твора са шматлікімі пісьменніцкімі закрэсліваннямі і папраўкамі сведчаць пра актыўнае наступленне элементаў вусна-гутарковага маўлення на аўтарскае, кніжна-пісьмовае. Вось як выглядае пачатак рамана паводле аўтаграфу і машынапісу яго: [6]

“У сярэдзіне дня” – закрэслена) Апоўдні над (“вёскай”, “Бушыламі” – закр.) Крыніцамі прашумела (“кароткая” – закр.) навальніца. Яна была (“вельмі” – закр.) кароткая – хмара праляцела за некалькі хвілін, але маланка і (“удар” – закр.) гром былі (“страшэнна” – закр.) вельмі моцныя. На сядзібе МТС раскалола (“стары”, “ад вяршыні”, “напалам” – закр.) да самых карэнняў стары (“магутны” – закр.) дуб, якому (“да” – закр.) давалі не менш, як дзвесці гадоў узросту, і кантузіла механіка Сяргея Касцянка. Вестка гэтая, як звычайная, пераўвядлічаная, у момант абляцела вёску.

– Забіла Касцянка!

– Сяргея Касцянка забіла!

З усіх бакоў, не ўзіраючы на праліўны дождж, (“людзі” – закр.) беглі да МТС (“мужчыны, жанчыны і дзеці”, “ішлі мужчыны” – закр.). (“Але калі даведаліся, што Сяргей жывы і яго на машыне павезлі на ўрачэбны пункт, людзі супакоіліся. Прамокшыя калгаснікі сабіраліся групамі і радаваліся дажджу дня.” Над верхам: “вярталіся калгаснікі назад у вёску, абмяркоўваючы падзеі” – усё закр.) Але Сяргея (“на машыне, што” – закр.) ўжо адвезлі на ўрачэбны пункт. Даведаўшыся, што ён жывы, людзі супакоіліся і, прамокшыя, вярталіся назад у вёску. Радаваліся дажджу, хоць у разгары была ўборка і на полі там-сям, дзе ўбіралі жняяр-камі, стаялі бабкі”.

Прыведзены фрагмент у шасцітомніку выглядае наступным чынам:

“У поўдзень над вёскай прашумела навальніца. Хмара праляцела за некалькі хвілін, шугануўшы касым ліўнем. Але маланка нарабіла бяды. На сядзібе МТС раскалола стары дуб, якому, як людзі казалі, было не менш за дзвесце гадоў, і кантузіла механіка Сяргея Касцянка. Вестка гэтая, як звычайна, перабольшаная, у момант абляцела вёску.

– Забіла Касцянка!

– Касцянка забіла!

З усіх бакоў, не зважаючы на дождж, людзі беглі да МТС. Але Сяргея ўжо завезлі на ўрачэбны пункт. Даведаўшыся, што ён жывы, людзі супакоіліся і, прамокшыя, вярталіся назад у вёску. Радаваліся дажджу, хоць у разгары была ўборка, і на полі там-сям, дзе ўбіралі жняяркі, стаялі бабкі”. (І. Шамякін, І, 7).

Такім чынам, калі І.Шамякіна ў яго першым рамане цікавілі пераважна сюжэтныя калізіі, якім ён удзяляў вялікую ўвагу пры дапрацоўцы варыянтаў, то ў далейшым ён больш клапаціцца як пра мову твораў у цэлым, так і пра маўленне герояў.

Я. Брыль не толькі добра чуе народна-дыялектнае слова, але і добра апрацоўвае свае творы. Асабліва гэта відаць з яго апавяданняў. Спынімся толькі на апавяданні “Сцежка-дарожка”, напісаным ў 1961 годзе, якое мае некалькі варыянтаў. Пачатак апавядання такі: “Снег толькі пайшоў – ціхі, без ветру, і спорны, густы, – калі яна пачыналася, белая сцежка. Пачаў яе слядамі сваіх ботаў гаспадар. Сляды тыя трымаліся нядоўга, – іх зацярушвала дрыгатлівая, густая мякка-та, што безупынна і ласкава асядала на зямлю”. (Брыль, 337).

У рукапісе гэты тэкст мае два варыянты. I варыянт: "Снег яшчэ толькі пайшоў, – ціхі, без ветру, і спорны, густы – калі яна пачалася, тая сцяжынка ("ад хлява, гародам, да гумна" – закр.). Пачаў яе слядамі сваіх ботаў ("малады" – закр.) гаспадар. ("І снег ішоў, і ён ішоў, яе Шура" – закр.). Сляды на першым снезе заставаліся нядоўга – іх зацярушвала белая, зорная, вечная мякаць, што ("яшчэ з ночы" – закр.) безупынна і ласкава асядала на зямлю". II варыянт: "Снег ("яшчэ – закр.) толькі ("што – закр.) пайшоў – ціхі, без ветру, і спорны, густы, – калі яна пачыналася, белая сцежка. Пачаў яе слядамі сваіх ботаў гаспадар. Сляды тыя трымаліся нядоўга, – іх зацярушвала ("рассыпала ды засцілала белая" – закр.) дрыгатлівая, ("зорная, вагкая" – закр.) густая мякката, што безупынна і ласкава асядала на зямлю".

Машынапіс тэксту таксама з папраўкамі:

"Снег толькі што пайшоў – ціхі (без ветру) і спорны (густы) – калі яна пачыналася, белая сцежка. Пачаў яе слядамі сваіх ботаў гаспадар. Сляды тыя трымаліся нядоўга, – іх зацярушвала дрыгатлівая густая мякката, што безупынна і ласкава асядала на зямлю. (Тут заменены працяжнікі коскамі, а "без ветру" і "густы" зусім выкраслены) [7].

Як бачым, Я. Брыль "узважае" не толькі тое ці іншае слова і словазлучэнне, але і фразу ў цэлым, яе гучанне, яе сінтаксічна-інтанацыйны малюнак. Мастацкая дэталі, яе ўсебаковае ўвасабленне ў мове, апрабацыя яе ва ўнутраным маўленні пісьменніка непасрэдна і неаднаразова шліфуюцца праявікам да такой ступені, пакуль яна не засвеціцца ўсімі колерамі спектра.

Надзвычай працавіты быў І. Мележ. Пра гэта сведчаць не толькі "Каментары" да дзесяцітомніка Збору твораў пісьменніка, але ўсе рукапісы, выданні і перавыданні. Асабліва яркая "гавораць" машынапісы, дзе аўтар як бы ў апошні момант рабіў самыя неабходныя ўдакладненні, нібы ажыццяўляў самыя асноўныя "мазкі", "акорды" і г.д. Аднак праца І. Мележа над сваім творам, над яго мовай, як і некаторых іншых пісьменнікаў, не спынялася на машынапісе. У адрозненне ад многіх І. Мележ пускаў у свет толькі добра вынашаны, адладжаны і вывераны да самай драбніцы, сапраўдны мастацкі тэкст. Напрыклад, усім вядомы яго раман "Людзі на балоце" пачынаецца надзвычай паэтычна: "Хаты былі на востраве. Востраў гэты, праўда, не кожны прызнаў бы за востраў – аб яго не плёскаліся ні марскія, ні нават азёрныя хвалі. Навокал адно гніла купістая дрыгва ды моклі панурыя лясы". (І. Мележ, V, 7). Вобраз "вёска – востраў" у рукапісе і машынапісе твора быў расплывчаты: "Вёска ляпілася на востраве. Востраў гэты, праўда, не быў зусім звычайны, – у яго не плёскаліся ні марскія, ні нават азёрныя хвалі. Сівабародыя старыя, аднак, казалі, нібы чулі ад сваіх бацькоў і дзядоў, што былі часы, калі востраў з усіх бакоў акружалі вадзяныя прасторы". У машынапісе рукою пісьменніка выпраўлена "Вёска ляпілася" на "Хаты былі", "не быў зусім звычайны" на "не кожны прызнаў бы за востраў", а слова "аднак" выкраслена. Такім шляхам змяняліся і іншыя мясціны твора. Вось гэтакі быў машынапісны тэкст адной з іх: "Ледзь калёсы рушылі па вуліцы, ён, набычыўся, падтрымліваючы рукой штонікі, што ("непаслухмяна" – закр.) спадалі, маўкліва падаўся ўслед.

– Вярніся, неслух! – пачуў ён ("услед" – закр.) дзедаў загад, але і не падумаў спыніцца. (Гэта ўпісана паміж радкамі).

Ён ведаў, што ("брат не жартаваў" – закр.) дзед не любіў неслухмянасці і што маці таксама не дай бог увесці ў гнеў, але яму так хацелася ехаць з імі на балота, што і страх не ўстрымліваў, – Валодзька ("толькі" – закр.) адно для бяспекі трымаўся наводдаль. (Дапісана "ад возу").

– Толькі пайдзі ("яшчэ" – закр.) услед!"

Другая палова прыведзенага фрагмента выйшла ў свет у новым варыянце: “Валодзя ведаў, што дзед не любіў nesлухмянасці і што маці таксама не дай бог увесці ў гнеў, але яму так хацелася ехаць на балота, што і страх не ўтрымліваў, – Валодзька адно для бяспекі трымаўся наводдаль ад воза. Калі калёсы прыпыніліся і брат паказаў, што збіраецца саскочыць, малы адразу стаў таксама, гатовы да ўсяго. Васіль пагразіўся яму:

– Толькі пайдзі ўслед!” (І. Мележ, V, 12–13).

На вялікі жаль, вопыт Мележавай працы над мовай літаратурна-мастацкіх твораў не атрымаў яшчэ пакуль што ўсебаковага вывучэння.

Пра Вялікую Айчынную вайну напісана ўжо незлічона колькасць разнастайных твораў. Аднак “аўтарскі почырк” В. Быкава і І. Чыгрынава пры адлюстраванні “векапомных дзён” атрымаў шырокае прызнанне ў апошнія дзесяцігоддзі. Першы як быццам бы з вялікага робіць запамінальнае малое, а другі – наадварот: ідзе ад невялікай вёскі да ўсёй краіны, да ўсяго свету. Гэта відаць і з увасаблення аўтарскіх задум у сучаснае беларускае слова: В.Быкаў арыентуецца на вусна-гутарковае маўленне, І. Чыгрынаў – на кніжна-пісьмовае. У першага друкаваныя тэксты ў параўнанні з рукапісамі і машынапісамі як бы скарачаюцца, у другога – нібы разрастаюцца. Возьмем для прыкладу два невялікія машынапісныя тэксты з твораў В. Быкава: “Прачнуўся Сцёпка на золаку.

Абудзілі яго галасы – блізкая гамана людзей, смех, ранішні курэцкі кашаль і бразгат кацялкоў. Яшчэ не зусім асіліўшы ў сабе дрымоту, хлопец зразумеў, што гэта ішлі па сняданак – побач у алешніку была сцяжынка да недалёкае кухні, пах дыму ад якой (“пачаў на золаку” – закр.) даўно ўжо даносіўся да яго лаўжа. Сцёпкаў згаладнёны нюх некалькі разоў нават лавіў у паветры спакушальны пах смажанага (“які беспамылкова сведчыў, што”, “і ён ведаў, што атрадны кухар Балазей на вялізнай самаробнай патэльні засмажвае салам кулеш” – закр.); тады Сцяпан нават і ў сне адчуваў (“згаладалую стому” – закр.) згаладнелую знямогу ва ўсім целе. Але да яды яму было, мабыць, далёка” [8]; “Мы наступалі.

Надвор’е выдалася такое, што горш не прыдумаеш: увесь дзень ішоў дождж напалам са снегам. Не падсохлая яшчэ ад веснавога разводдзя зямля зусім раскісла, гразь на дарозе перамяшалася са снегавай кашай, у якой агідна хлюпалі нашы змакрэлыя ногі. Пад вечар да таго ж усчаўся напорысты віхурны вецер (“які круціў у паднябессі, заходзячы то з аднаго, то з другога боку. Паперад” – закр.). Налятаючы з розных бакоў, ён апантана круціў над шляхам, наперад часам немагчыма было зірнуць – золкая снегая макрэдзь сляпіла вочы. Угнуўшы голаў, я (“гадзінамі” – закр.) бачыў толькі, як мільгаў-дзёўбаў у доле абсмалены канец знаёмага “дрына” ў (“руцэ” – закр.) руках камандзіра роты Ананьева, (“што ішоў наперадзе” – закр.) які вёў калону” [9].

У чатырохтомным Зборы твораў урыўкі такія:

“Прачнуўся Сцёпка на золку.

Абудзілі яго галасы – блізкая гамана людзей, смех, ранішні курэцкі кашаль, бразгат кацялкоў. Яшчэ не зусім асіліўшы ў сабе дрымоту, хлопец зразумеў, што гэта ішлі на сняданак – побач, у алешнічку, была сцяжынка да недалёкае кухні, пах дыму ад якой даўно ўжо даносіўся да яго лаўжа. Сцёпкаў галодны нюх некалькі разоў лавіў спакушальны пах смажанага, і тады Сцяпан нават у сне адчуваў згаладнелую знямогу ва ўсім целе. Але пра яду ён тут жа і забыўся”. (В.Быкаў, III, 343); “Мы наступалі.

Надвор’е выдалася такое, што горш не прыдумаеш: увесь дзень ішоў дождж напалам са снегам. Не падсохлая яшчэ ад вясновага разводдзя зямля зусім раскісла, гразь на дарозе перамяшалася са снегавай кашай, у якой агідна хлюпалі нашыя змакрэлыя ногі. Пад вечар, да таго ж, усчаўся напорысты віхурны вецер. Увесь час

мяняючы кірунак, ён апантана круціў над шляхам. Наперад часам немагчыма было зірнуць – золкая снеговая макрэдзь сляпіла вочы. Угнуўшы голаў, я бачыў, як толькі мільгалі заляпаныя гразёй кірзачы камандзіра роты Ананьева...” (В. Быкаў, IV, 7).

Параўнаўшы быццам бы ідэнтэчныя тэксты, заўважым, што аўтар памяншаў іх, замяняючы злучальную сувязь бяззлучнікаваю, апускаючы не толькі асобныя словы і словазлучэнні, але нават цэлыя сказы, асабліва ў машынапісе.

Зусім інакш выглядае ўрывак з рамана І.Чыгрынава “Свае і чужынцы”:

“У Верамейках ужо каторы месяц, пачынаючы з досвітку кожнага дня, зноў чуўся звон кавадлы. Далятаў ён ва ўсе канцы вёскі з кузні, якая стаяла амаль пасярод яе і якая маўчала, бы анямела раптам перад тым, ажно колькі месяцаў, – лічы, з часу другой мабілізацыі, калі пайшоў на зборны пункт у Кручкоўскі гай, што ля Крутагор’я, верамейкаўскі каваль Васіль Шандыбала. Тады здавалася, што мужыкі ідуць на вайну зусім ненадоўга, адно збяруцца з сіламі, – гэта ж падумаць, зрушыла адным часам уся краіна, ад Амура да Гародні. Але мінавалі ў крывавай бойцы дні, месяцы...” (ЛіМ. – 23.02.1079. – С.6).

У асобным выданні рамана (Мн., 1984) гэты фрагмент такі: “Між тым у Верамейках ужо каторы час, пачынаючы з досвітку кожнага дня, зноў чуўся звон кавалды. Разлятаўся ён ва ўсе канцы вёскі з кузні, якая стаяла акурат анямелая, лічы ад другой мабілізацыі, калі пайшоў на зборны пункт у Кручкоўскі гай, што каля самага Крутагор’я, верамейкаўскі каваль Васіль Шандабыла. Тады яшчэ здавалася, што ідуць мужыкі на вайну зусім намала, адно збяруцца з сіламі – гэта ж падумаць, зрушыла супроць Гітлера ўся краіна, ад Амура да Беластока. Але тым часам у дарэмным спадзяванні міналі тыдні, месяцы...” (с. 119).

У гэтых урывках “прырост” і “скарачэнне” тэксту як бы ўраўнаважаныя, а ў далейшым тэкст павялічаны нават там, дзе яго трэба і трэба скарачаць. Напрыклад: “Таму нават недасведчанаму, гэта значыць, не вясковаму жыхару, без цяжкасці льга здагадацца, якой неабходнай зрабілася цяпер, калі ў вёсцы не было ўжо крамы, у якую раней чалавек мог наведацца кожнага дня, абы захацеў, дакладней, абы з’явілася ў гаспадара патрэба ў чымсьці такім, а яшчэ больш, калі не было таксама і надзеі, што аднекуль прывязуць добрыя людзі ўсё неабходнае ў сялянскай гаспадарцы.” (ЛіМ, – 23.02.1979. – С. 6).

І ў згаданым выданні, і ў трохтомніку твораў І. Чыгрынава ў працытаваным сказе ўведзена яшчэ адна прэдыкатывуная адзінка: “без чаго нельга абысціся”. (І. Чыгрынаў, III, 255).

Самым патрабавальным да мовы сваіх твораў, як і да сябе, выступіў Я.Скрыган. Ягонья апавяданні, як правіла, маюць па некалькі варыянтаў. А некаторыя нават больш за дзесяць. Асабліва доўга “варожыць” пісьменнік над пачаткам сваіх літаратурна-мастацкіх твораў. Так, у Дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва Беларусі захоўваюцца чатыры варыянты пачатку апавядання “Наталя” і ажно дзевяць варыянтаў апавядання “Прамова пракурора Кульбацкага”. Звернемся да іх. Апавяданне “Наталя” пачыналася так:

I. “Наталя памірала.

Яна добра адчувала гэта сама і аднак не было ў яе ні жаху, ні пратэсту. Так, мабыць, бывае з чалавекм, калі ён траціць (“апошнюю кроплю” – закр.) надзею. А адкуль жа ўзяць тых надзей, калі яна от чатыры месяцы як ляжыць у гэтай палаце і не адчувае ні кроплі палёгкі. Яна слабее ўсё больш і больш. (“Дый не відаць, каб хто надта адсюль выходзіў. От так-жа ляжаць пластам, як яна, паціху стогнуць, часамі бязгучна плачуць, хто дык і без ніякага плачу. А калі ўжо назусім хто заціхне, глядзіш – апрастаецца ложак, а назаўтра ляжыць ужо, – гэты сказ закрэслены. Адно, чаму зайдросціла Наталя. Дык гэта калі да каго прыходзяць наведальцы. Як-бы яна хацела, каб хто прыйшоў і да яе. Але-ж

хто прыйдзе, калі вайна разбурыла ўжо сям'ю, параскідала ўсіх. Дзе хто цяпер жывы? – усё ад “Дый не...” перакрэслена лініямі”.

II. “Наталя памірала.

Яна добра ведала гэта сама і, аднак, не было ў яе ні жаху, ні пратэсту. Так заўсёды, мабыць, бывае з чалавекам, калі ён траціць надзею. А адкуль жа ўзяць тых надзей, калі яна от чатыры месяцы як ляжыць у гэтай палаце і не адчувае ні кроплі палёгкі. Яна слабне больш і больш”.

III. “Наталя памірала.

Яна сама добра ведала гэта і, аднак, не было ў яе ні страху, ні пратэсту. Так заўсёды, мабыць, бывае з чалавекам, калі ён траціць надзею. А адкуль жа ўзяць тых надзей, калі яна от чатыры месяцы ляжыць у гэтай палаце і не адчувае ні кропелькі палёгкі? Яна слабее ўсё больш і больш”.

IV. “Наталя памірала.

Яна ведала добра, што гэта ўжо апошнія хвіліны. І яна дзівілася, што сама не баялася гэтага. Мабыць, так заўсёды адчувае сябе чалавек, калі бачыць, што гэта непазбежнасць. Ці гэта чалавекам апанавала безнадзейнасць! А дзе-ж узяць тых людзей? Поўная палата такіх хворых, як яна, сёння яны ляжаць поруч, а назаўтра глядзіш ужо новы. А той, што быў учора, знік. Куды ён знік – вядома. А хіба яна можа быць выключэннем. Вайна. Недастаткі – ні лякарстваў, ні тае солі. Мабыць, усе лякарствы на фронце. І от гэтая хвароба вайны – дыстрафія. Мабыць, і самі дактары бачаць, што няма ім чым памагчы хворым і – хіба льга іх абвінаваціць? Бо і дактары-ж лепшыя на фронце” [10].

У друку апавяданне з’явілася з такім пачаткам: “Наталя памірала. Яна добра ведала гэта сама, і, аднак, не было ў яе ні страху, ні пратэсту. Так заўсёды, мабыць, бывае з чалавекам, калі ён траціць надзею. А адкуль жа ўзяць тых надзей, калі яна от чатыры месяцы як ляжыць у гэтай палаце і не адчувае ні кропелькі палёгкі? Яна слабне ўсё больш і больш”. (Зборнікі «Наталя», 1957; «Скажы адно слова», 1961; «Свая апавесць», 1964 і інш.).

У “Кругах” (1969 г.) слова “адчувае” заменена больш гутарковым “чуе”, але ўсё гэта нязначнае ў параўнанні з працай пісьменніка над апавяданнем “Прамова пракурора Кульбацкага”. Супаставім варыянты пачатку яго, выпісаных з рукапіснага фонду Я. Скрыгана [11]:

1. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі. (“Самая гарачая гаворка павялася аб тым”, “У справаздачы сакратара”, “Спрэчкі разгарэліся найбольш вакол таго, што прапалі грошы ад” – закр.).

Другі час спрэчкі круціліся вакол таго, што прапалі грошы, якія прызначаліся на чырвоны куток. Сапраўды, гэта было важна. (“Домакіра”, “Пасля таго, як домакіраўніцтва набыло памяшканне ў цокальным паверсе новага дома” – закр.). Домакіраўніцтва атрымала”.

2. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі.

Доўгі час гаварылі пра тое, што (“прапалі грошы” – закр.) па віне домакіраўніцтва прапалі грошы, прызначаныя для чырвонага кутка. Сапраўды, гэта было важна”.

3. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі.

Па справаздачы сакратара гаварылі вельмі мала. Усе спрэчкі найбольш вяліся каля таго, што прапалі грошы, прызначаныя на чырвоны куток. Гэта сапраўды было і важна і крыўдна. Доўгі час домакіраўніцтва тулілася недзе ў сутарэнні, у цеснаце, цемнаце і сырасці. Нарэшце яно перайшло ў цокальны паверх добрага дома, якія цяпер будуецца скрозь, палучыла некалькі, (“пакою, так што раскошна размясціліся ўсе” – закр.) можна сказаць, раскошных пакояў. Цяпер мелі свае памяшканні і бухгалтэрыя, і домупраў, і каменданты. (“Адзін пакойчык для дэпутата,

дзе ён мог прымаць людзей” – закр.). Быў пакойчык, дзе дэпутаты (“*Вярхоўнага Савета, гарадскога, раённага,*” – закр.) маглі прымаць людзей, каб выслухаць іхнія скаргі ці пажаданні, і галоўнае, (“*домакіраўніцтва мела ў ліку свой чырвоны куток, вось гэтую залу, куды ў якой і сабраўся гэты сход*” – закр.) домакіраўніцтва мела цяпер свой чырвоны куток – вось гэту залу. (“*Але гэта была толькі назва,*” “*І ўся крыўда была ў тым,*” “*Але ж гэта не ўсё*” – закр.). Але ж зала – гэта яшчэ не ўсё. І назва “Чырвоны куток” – таксама яшчэ не ўсё”.

4. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі.

(“*Па справаздачы сакратара пачалі гаварыць вельмі нясмела, і, мабыць, як бы толькі дзеля таго, каб*” – закр.)

Чакалі, што сход будзе вельмі бурны. (“*У справаздачы сакратар*” – закр.). І дзівіліся, што сакратар зрабіў вельмі рахманы даклад.

Бываюць такія сходы, калі (“*адчуваеш, што*” – закр.) ўсё ідзе надта гладка і нармальна, але адчуваецца, што галоўнае, пра што трэба гаварыць, астаецца ў баку. Кожнаму гэта карціць. (Усё гэта ад слоў “*Па справаздачы сакратара*” ўзята ў рамку).

(“*Па справаздачы сакратара гаварылі вельмі без ахвоты,*” “*Адчувалася, што гаварылі пра драбязу*” – закр.).

Пасля справаздачы сакратара доўга маўчалі, уздыхалі, перашэптваліся”.

5. “*Домакіраўніцтва размяшчалася ў цокальным паверсе вялікага новага дома. Чатыры добрых пакоі. Проста раскоша. Усім хапіла месца – і бухгалтэрыі, і камендантам з домаўправам, і асобны пакой для дэпутата, дзе ён мог сустрэцца з людзьмі, каб выслухалі іх скаргі або парады. І галоўнае – вялікая зала, якую назвалі чырвоным кутком.*

У гэтую залу сёння і сабраліся на сход. (“*Пра яе найбольш ідзе гаворка*” – закр.). Але сход ідзе нязвычайна.”

6. (“*На сход у гэтым чырвоным кутку сабраліся ўпершыню*” – закр.).

На гэты сход сабраліся”.

7. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі. («*Народу прый*» – закр.)

Невялікая зала чырвоная кутка яшчэ не была абшалавана. Людзі размясціліся хто (“*дзе як мог*” – закр.) як дзе мог – каля сталакаў, на канапах, на крэслах, якія папрыносілі сюды з канторы”.

8. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі.

У невялікай зале чырвоная кутка людзей было поўна”.

9. “Вось што здарылася на гэтым сходзе. Зусім не тое, чаго ўсе чакалі.

Доўгі час гаворка (“*вялася*” – закр.) кружыла вакол таго, што прапалі грошы, прызначаныя на чырвоны куток. Гэта, канечне, было крыўдна. (“*Дог*” – закр.). Колькі часу домакіраўніцтва тулілася недзе ў сутарэнні, цеснаце, цёмнаце і сырасці. Цяпер яно перайшло ў цокальны паверх добрага дома, якія цяпер будуецца скрозь, палучыла некалькі, можна сказаць, раскошных пакояў. Цяпер мелі свае памяшканні і бухгалтэрыя, і каменданты, і домаўпраў. Быў пакойчык для дэпутата, дзе ён мог сустрэцца з людзьмі, каб выслухаць іхнія скаргі і парады. І, галоўнае, цяпер быў чырвоны куток – вось гэтая зала, але вока пакуль што яна не цешыла. Яна была пакуль што пустая”.

У машынапісе [12] ўсе гэтыя варыянты скандэнсаваныя ў наступны:

“*На гэтым сходзе нешта не ладзілася адразу. (“Ніхто не хацеў выступаць”, “Нарэшце нехта такі пачаў, і пасля гэтага”* – закр.). Усе спрэчкі згусціліся вакол аднаго пытання – чаму прапалі грошы, асигнованыя на чырвоны куток.

Да нядаўняга часу домакіраўніцтва тулілася недзе ў сутарэнні, у цеснаце ды сырасці. Нарэшце яно пера(“*йшло*” – закр.)сялілася ў цокальны паверх новага

добрага дома, якія цяпер будуецца скрозь, палучыла некалькі, можна сказаць, раскошных пакояў, дзе лёгка размясціліся і бухгалтэрыя, і кіраўнікі дамамі з паспартысткаю, тэхнікі, выгадалі пакойчык для дэпутата, дзе ён мог сустракацца з людзьмі, каб выслухаць іх скаргі і парады. І, галоўнае, цяпер быў чырвоны куток, якога так доўга чакалі жыхары дома, – вось гэтая зала, дзе праходзіў сход. Але пакуль што ён не цешыў вока і не радаваў сэрца, бо быў бадай-што пусты”.

У кнізе Я.Скрыгана “Свая аповесць” прыведзеныя радкі машынапісу, як і ўсё апавяданне, надрукаваны без значных змен, але ў двухтомніку выбраных твораў пісьменнікам зноў усё перароблена, нават назва інакшая – “Гракурорава слова”. Новы пачатак такі:

“– Хто яшчэ хоча выступіць? – пытаўся старшыня схода, пажылы маёр у адстаўцы, на кіцелі ў якога яшчэ значны былі сляды ад пагонаў.

У зале стаяла нерашучае маўчанне. Адчувалася, што людзі нечым знявераны, што ім цяжка ўзысці на шчыры тон размовы.” (Я.Скрыган, II, 194).

Усе ранейшыя “мукі” пісьменніка, прыведзеныя намі вышэй, увасобіліся ў два сказы: “Сёлета домакіраўніцтва пераехала ў новы дом, у чыстых, светлых пакоях якога лёгка размясціліся ўсе аддзелы. У зальцы, дзе ішоў гэты сход, меркавалася зрабіць чырвоны куток”. (Тамсама, 195). Так перамолваецца, пераплаўляецца ва ўнутраным маўленні як сыры, так і апрацаваны раней матэрыял літаратурна-мастацкіх твораў любога жанру амаль кожным пісьменнікам: і паэтам, і празаікам, і драматургам.

Такім чынам, праца пісьменніка над мовай свайго твора з’яўляецца адначасова і працай над удасканаленнем яго зместу. Гэта асноўны, заключны этап усёй пісьменніцкай працы як над малым паводле жанру, так і над значным, асабліва эпічным, літаратурна-мастацкім творам, што ўяўляецца як вынік аналізу і сінтэзу мыслення і ўнутранага маўлення нашых пісьменнікаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Юрэвіч У.* Слова і вобраз. – Мн., 1961; *Шкраба Р.* Літаратура і мова. – Мн., 1969; *Цікоцкі М.Я.* Сугучнасць слоў жывых... – Мн., 1981; *Лепешаў І.Я.* Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора. – Мн., 1981 і інш.
2. Рымскай лічбай абазначаны том Збору твораў, арабскай – старонка.
3. *Лынькоў М.* Збор тв.: У 8 тт. – Т.4. – С. 629-646 і наст.
4. Беларускі нацыянальны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БНАМЛМ), ф.154, в.1, а.з.5
5. *Шамякін І.* Збор тв.: У 5 тт. – Т.I. – Мн., 1965. – С. 348; Збор тв.: У 6 тт. – Т.III. – Мн., 1977. – С. 434.
6. БНАМЛМ, ф.154, в.1, а.з.36, 44.
7. БНАМЛМ, ф.56, в.1, а.з.2; ф.59, в.1, а.з.1.
8. БНАМЛМ, ф.165, в.1, а.з.7, 3.
9. БНАМЛМ, а.з.9,5.
10. БНАМЛМ, ф.84, в.1, а.з.2.
11. БНАМЛМ, а.з.7.
12. БНАМЛМ, ф.84, в.1, а.з.7.

SUMMARY

All the famous belorussian writers regularly revise their literary works, especially what concerns style and language to make them sound more clear for a reader.

In the article the philologist has analysed the versions of the proses by Chorny, Holovach, Lynkov, Bryl, Bykov, Chyhrynov and Skryhan using the comparison method.